

O MIHAJLOVU NATPISU U STONU

IVAN OSTOJIĆ

Već je nekoliko stručnjaka objavilo svoja čitanja nedavno otkrivenoga latinskog natpisa u Stonu. Koristeći se njihovim rezultatima, što ih Josip Lučić sažeto ali iscrpno prikazuje u ovom svešku Priloga povijesti umjetnosti u Dalmaciji¹⁾, kušat ću i ja ovdje iznijeti svoje čitanje. Natpis, po mojemu mišljenju, ističe, da je zahumski knez Mihajlo pobijedio bizantinskoga zapovjednika Pacifika.

Tim se spomenikom, izgleda, slavi Mihajlo Višević, koji je vladao u Zahumlju od oko 910. do barem 930. godine. On je bio u savezu s bugarskim carem Simeonom, jer su jedan i drugi teško podnosili, da se u prostoru između njihovih zemalja jača srpska država. U isto vrijeme je srpski vladar bio saveznik Bizanta zbog bugarskoga širenja na štetu obojice, pa se prirodno dogodilo, da je Mihajlo Zahumski postao protivnik ne samo srpskoga kneza²⁾ nego i bizantinskoga cara. Nekom prilikom, kada se 912. godine sa carigradskoga dvora vraćao kući s bogatim carskim darovima Petar, sin mletačkoga dužda Ursa II Particijaka, zarobio ga je Mihajlo na granici dalmatinske Hrvatske, oduzeo mu blago, a njega predao svojemu prijatelju Simeonu Bugarskomu.³⁾ To je bio napad na Bizant, jer su se onda Mleci smatrali dijelom bizantinskoga carstva, a osim toga je zarobljeni Petar bio visoki bizantinski dostojanstvenik (protospatarij).

Stonski je natpis htio, vjerojatno, u kamenu ovjekovječiti taj smioni podvig. Isti epigram, postavljen u primorskoj rezidenciji kneza Mihajla, mogao je glorificirati i njegov uspješni vojni pohod preko Jadrana na Sipont u donjoj Italiji kod današnje Manfredonije. Mihajlo je zaposjeo taj bizantinski grad 926. godine, ali nam

---

¹⁾ U članku: Marginalije uz novopronađeni natpis u Stonu.

²⁾ Rački, *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia*, str. 389 — *Zagrabiae* 1877.

³⁾ Rački, n. dj., str. 388; K. Jireček, *Istorija Srba I*, str. 145 — Beograd 1922; F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, str. 408, 912 — Zagreb 1925.

nije jasan motiv te ekspedicije.⁴⁾ Možda je Mihajlo imao i drugih okršaja s Bizantom ili s bizantinskim gradovima u Dalmaciji, kako su ih imali i hrvatski vladari. Natpis komemorira onaj, u kojemu se na čelu Bizantinaca nalazio neki Pacifik.

Najprije ću analizirati svaku pojedinu riječ, a onda donijeti tekst cijeloga natpisa. Zbog lakše orijentacije dobro je držati pred očima njegovu fotografiju.

Ispred prvoga ili lijevoga križa na ploči pretpostavljam, da je propala riječ PRINCEPS ili neka druga istoga značenja.⁵⁾ Mislim, naime, da je na početku morala biti nekakva apozicija. Bez nje bi subjekt MIHAELVS bio potpuno neodređena osoba, a to se protivi epigrafskoj i praksi i svrsi. Simetrija, također, traži ispred lijevoga križa nekoliko slova. Na drugom kraju ploče ispunjen je prostor iza desnoga križa, pa je po svoj prilici tako bilo i ispred prvoga. Što se pak ondje danas ne razabiru tragovi slova, mogli su skriviti ili zub vremena ili mehanički udarci, koji su oštetili početak ispisane površine i dio susjednoga križa. Osim toga, bilo je naravno, da je auktor ili klesar prije razdijelio tekst u dvije polovice s jednakim brojem slova, od kojih će jednu urezati s jedne, a drugu s druge strane središnjega križa. Ako ne pretpostavimo na početku još jednu riječ, tada je na lijevu polovicu ploče postavljeno samo 18, a na desnu 27 slova, ili, na lijevu dvije, a na desnu tri petine, ma da je desna strana kraća od lijeve.

Mihajlo se latinski redovito piše *Mich a e l*. To se lično ime sklanja po trećoj deklinaciji, ali su u našim spomenicima iz ranoga srednjega vijeka za istu imenicu utvrđeni i oblici druge. Osim slučajeva, što ih u ovom svesku navodi Lučić, nalazimo u prvoj polovici XI stoljeća potvrdu za ablativ druge deklinacije u izrazu *g u b e r n a n t e s a n c t i s s i m o M i c h a h e l o*⁶⁾ i, opet, *r e g n a n t e p i s s i m o a u g u s t o M i c h a h e l o*.⁷⁾ Ovakvom ablativu na -o obično odgovara nominativ na -us, kako je upravo na našoj ploči. Genitiv (MIC)HAELI ARCHANGELI je urezan početkom XI stoljeća na jednom natpisu u crkvi na Poljudu (Split)⁸⁾, dok je nominativ *Mich a e l u s* zabilježen 1337. godine na nekom kupo-

⁴⁾ Rački, n. dj., str. 393; n. dj., str. 147; Šišić, n. dj., str. 412.

⁵⁾ Car Konstantin Porfirogenet za Mihajla Viševića na jednom mjestu kaže, da je bio princeps (ἀρχων), na drugom mu mjestu daje ime proconsulis et patricii (ἀνδραπάτου χαί πατριχίου) Papa Ivan X u svojem pismu i đakon Ivan u svojoj mletačkoj kronici titulliraju ga d u x, dok je u nekim drugim kronikama nazvan rex (Rački, n. dj., str. 187, 189, 388, 389 i 393).

⁶⁾ Nagy, *Isprave iz dobe hrvatske narodne dinastije*, tab. V — Zagreb 1925; Rački, n. dj., str. 43.

⁷⁾ Rački, n. dj., str. 44.

⁸⁾ I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj I*, str. 344 (sl. 235) — Split 1963.

prodajnom ugovoru u Zadru.⁹⁾ Uostalom, nimalo nas nema čuditi nestalnost srednjovjekovne latinštine kod ličnih imena uopće, a kod židovskih, kao što je ovo, posebno.¹⁰⁾ Spomenimo, da su se, na primjer, za Josipa upotrebljavali i danas još upotrebljavaju dva oblika: *Joseph* i *Josephus*.

MIHAELVS na našoj ploči nema slova C — ukoliko ono nije ovdje izostavljeno zbog skraćenja¹¹⁾ — ali to nije jedini slučaj, budući da je isto ime uklesano bez C (u obliku *Mihaeli*) i na, malo mlađemu, epitafu kraljice Jelene u Solinu.¹²⁾ U oba slučaja se H čitalo K: *M i - k a - è - l u s*.¹³⁾

Iza imena naslovnika slijedi osam jasnih slova. Čitam ih kao jednu riječ: FORTITER, ali bi mogle biti i dvije: FORTI TER.

Iduća riječ, raspolovljena srednjim križem, glasi SVPER. Nju možemo uzeti onakvom kakva se vidi, ali ju smijemo smatrati i skraćenicom te je pročitati SVPERAVIT. Na kamenim se, naime, natpisima već u klasično vrijeme više puta kod glagola izostavljao nastavak trećega lica, osobito u singularu, bez ikakve oznake skraćivanja. Tako se, na primjer, vrlo često susreću perfekti *vix* ili *pos* mjesto *vixit* ili *posuit*, a koji put *dec* ili *dedic* mjesto *decessit* ili *dedicavit*.¹⁴⁾ Ima i drugih sličnih primjera, ali ih je suviše na ovom mjestu nabrajati. Vlašić je prije mene SVPER preveo *n a d v l a d a*.¹⁵⁾

Iza toga slijedi GECO. Na ovom mjestu bih pristao uz Dušana Popovića¹⁶⁾ i ta četiri slova smatrao skraćenom imenicom GRECO. Tim više, što se upotrebljavala i skraćena *gece* za *grece*.¹⁷⁾ Sa svim tim ne bismo smjeli odlučno odbiti mogućnost čitanja CECO.

⁹⁾ Smičiklas T., *Codex diplomaticus regni Croatiae...* X, str. 298 — Zagreb 1912. — Na više mjesta susreće se i ime *Michovillus* u raznim padežima (n. dj., IX, str. 511, 549; XIII, str. 399, 731; XIV, str. 498...).

¹⁰⁾ Npr. uz nominativ *Joachim* također *Joachimus* ili *Joachinus* (Smičiklas, n. dj., V, str. 558, 602...) ili genitiv *Davidis* n. dj., VII, str. 233), a ablativ *Daviddo* (n. dj., II, str. 132) i dr.

¹¹⁾ Znak skraćenja nad MIHAELVS vide Cvito Fisković (Ranoromaničke freske u Stonu, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 12, str. 34) i Branimir Gabričević (Novo čitanje natpisa iz Stona, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LX, str. 94 — Split 1963).

¹²⁾ U Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu; Ostojić, n. dj. I, str. 336 (sl. 217).

¹³⁾ Kao, na primjer, i u zamjenici mihi: *mi - ki*.

¹⁴⁾ *Bullettino di archeologia e storia dalmata* I, str. 14, 34, 69, 105; II, str. 34; V, str. 65, 177; VII, str. 97; XI, str. 113; XIX, str. 87...

¹⁵⁾ F. Vlašić, *Bilješke uz tri stonska spomenika* (Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 10, str. 96—97 — Split 1956).

¹⁶⁾ D. S. Popović, *Napis Geco* (Prilozi čitanju i razumevanju raznih starina, str. 251—286 — Beograd 1957).

¹⁷⁾ A. Cappelli, *Dizionario di abbreviature latine ed italiane*, str. 149 — Milano 1929.

Poslije te riječi dolazi osam čitkih slova PACIFICO, što uzimljem kao osobno ime. Pacificus se susreće nekoliko puta među svecima u martirologijima i popisima blaženika¹⁶⁾, a i danas se neki krste imenom Pacifika.

Ta riječ zajedno s prethodnom imale bi glasiti GRECO PACIFICO. Premda je Pacifik nosio latinsko ime, mogao je biti nazvan Grkom, ako možda i nije bio Grk po narodnosti. Onako kako su se, dva i po stoljeća kasnije, nazivali Grcima mletački patricij Dominik (*Greco Dominicus*)¹⁹⁾ ili zadarski plemić Madije (*Greco Madius*).²⁰⁾ Na isti način, kako je i Saksonac Gottschalk dalmatinske Latine, kada ih je bio napao hrvatski knez Trpimir, nazvao *gentem Graecorum*. Taj je naziv, po tumačenju istoga Gottschalka, upotrebljen za to, jer su spomenuti Latini bili podanici grčkoga carstva (*homines Latini Graecorum imperio subjecti*).²¹⁾

Tri pak riječi u sredini natpisa, SVPERAVIT GREGO PACIFICO, uzete skupa, sadrže predikat SVPERAVIT i objekt GRECO PACIFICO. U srednjovjekovnim latinskim spomenicima iz Dalmacije nerijetko susrećemo vulgarni završetak -o u funkciji nominativa i akuzativa singulara druge deklinacije tako, da ni sami rođeni Romani ne razlikuju u onim spomenicima nominativ od akuzativa prema klasičnoj gramatici. Uzmimo kao primjer za takav nominativ *domno Paulus* (= gospodin Pavao) iz zapisa, u kojemu se oko 1015. godine tako nazivlje splitski nadbiskup Pavao;²²⁾ za akuzativ neka nam posluži, između ostalih, primjer iz poznatoga kartulara samostana Sv. Petra u Selu: *ante Pradano filio*, a za akuzativ i nominativ mjesto iz istoga kartulara: *comparavi Lutizo* (= kupio sam Ljutca) *servum, nam ipse Lutizo*

---

¹⁶⁾ *Lexicon für Theologie und Kirche VII*, col. 864 — Freiburg im Breisgau 1935.

¹⁹⁾ Smičiklas, n. dj. III, str. 214.

²⁰⁾ Smičiklas, n. dj. II, str. 137, 152, 166.

²¹⁾ L. Katić, Saksonac Gottschalk na dvoru kneza Trpimira, str. 8, 9 — Zagreb 1932 (separat iz *Croatia sacra*). Možda bi se riječ ispred PACIFICO, kako spomenuh, dala pročitati i CECO, jer joj je treće slovo jednako prvomu, samo što se ispod prvoga vidi potez u luku. Taj je potez sitnom pogreškom mogao doći pod prvo C mjesto pod E, kao znak za skraćeni dvoglasnik AE. Neki, naime, pisari nisu taj potez stavljali tačno ispod E, nego između E i prethodnoga slova (isp. Nagy, n. dj., tab. V), pa ga je nevješti klesar vrlo lako mogao prenijeti pod C. A mogao je to biti znak (cedille), što se nađe na latinskim natpisima ispod C. (*Bullett. di archeol. e stor. dalm. XXXI* (g. 1908), str. 142). U tom slučaju bi Pacifik imao atribut CAECUS, koji mu je služio kao obiteljski ili osobni nadimak. Nadimak CAECUS susreće se u razna vremena na mnogo mjesta. On je bio poznat u antiki (Gaffiot *Felix, Dictionnaire illustré latin français*, str. 238 Paris 1934), a CECULUS i CICLA kroz X i XI stoljeće u Splitu i Zadru (Rački, n. dj., str. 125, 132, 133, 143, 180).

²²⁾ Šišić, n. dj., str. 131.

(= Ljutac) mihi debebat III solidos.²³⁾ Odatle i na stonskoj ploči obična vulgarna konstrukcija SVPERAVIT GRECO PACIFICO mjesto klasične superavit Graecum Pacificum.

Ako pak netko ne prihvaća, da je SVPER skraćeno SVPERAVIT, i ako mu se razlaganje, da je GRECO PACIFICO akuzativ, čini neobičnim, može čitati onako kako vidi na prvi pogled tj. prijedlog SVPER s ablativom GRECO PACIFICO (= nad Grkom Pacificom). U toj varijanti dobit će rečenicu s imenskim predikatom, u kojoj je kopula izostavljena, ali će i takvo čitanje zadržati isti smisao.

Napokon, tri posljednje riječi CV OMS ROMANO čitam CVM OMINES ROMANOS. Nad CV, naime, gotovo svi čitači naziru ili pretpostavljaju crticu skraćivanja, dok je nad OMS ta crtica očita. Razriješena imenica OMINES je bez početnoga H, kao što je i OMO (mjesto HOMO) kod nekih drugih naših spomenika na kamenu i pergameni²⁴⁾, i ovdje ona može označivati naoružane ljude ili vojnike, kako su to homines koji put značili i u klasičnoj latinštini.²⁵⁾ Na kraju riječ ROMANO, slijedeći Fiskovića, dodajem S, jer takav završetak traži gramatička konstrukcija a lako je mogao biti otkinut, kada se ploča skraćivala.²⁶⁾ — Ovdje je prijedlog cum s akuzativom prema vulgarnom latinitetu, koji ga je tako upotrebljavao već u antičko doba.²⁷⁾

Druga bi, dakle, polovica natpisa glasila GRECO PACIFICO CVM OMINES ROMANOS. Bizantinsko-grčka država je nosila ime rimskoga carstva, pa su na našoj ploči, kao i inače na savremenim spomenicima, pojmovi GRAECORUM IMPERIU i Ρωμανία²⁸⁾ ili Graeci i Romani uzeti kao sinonimi.²⁹⁾ Prema tome, po ondašnjem načinu izražavanja, ispravno je mogao natpis kazati, da je Graecus vodio Romanos.

Na temelju svega onoga, što je dosada u ovom članci navedeno, natpis bi se mogao smatrati epigramskim distihom u ritmičkoj konstrukciji srednjega vijeka i ovako pročitati:

[PRINCEPS] MIHAELVS FORTITER SVPER(AVIT)
G(R)ECO PACIFICO CV(M) OM(INE)S ROMANO[S]

i prevesti:

²³⁾ V. Novak — P. Skok, Supetarski kartular, str. 216 (16), 221 (61), 246 — Zagreb 1952.

²⁴⁾ Npr. QUID SIT OMO na epitafu Petra Splićanina (u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu) ili omnis omo na jednoj karti Sv. Krševana u Zadru (Nagy, n. dj., tab. VII). — Razni padeži ove imenice skraćivale su se na razne načine.

²⁵⁾ Forcellini Aegidii, Totius latinitatis lexicon II, str. 434 — Patavii 1771; M. Divković, Latinsko-hrvatski rječnik, str. 474 — Zagreb 1900; Gaffiot, n. dj., str. 750.

²⁶⁾ Udaljenost od desnoga kraja ploče do zadnjega križa je manja nego od lijevoga kraja do prvoga križa.

²⁷⁾ E. Diehl, Vulgärlateinische Inschriften, str. 112—113 — Bonn 1910.

²⁸⁾ F. Šišić, Priručnik izvora hrvatske historije I, str. 116 — Zagreb 1914.

²⁹⁾ Rački, n. dj., str. 369, 391.

Knez Mihajlo junački pobijedi
Pacifika Grka i Romane.

Gotovo u svim dijelovima natpisa moramo dopustiti mogućnost varijanti (FORTITER — FORTI TER, SVPERAVIT — SVPER, GRECO — CECO, OMINES — OMNES, ROMANOS — ROMANO), ali, ako MIHAELVS shvatimo kao ime zahumskoga kneza Mihajla Viševića, a PACIFICO kao ime bizantinskoga časnika, dobit ćemo uglavnom uvijek isti povijesni sadržaj. Tim prije, što se ni križevi u krugovima ni dvoprutasta pletenica ni grafija slova³⁰⁾ ne protive postanku natpisa u prvoj četvrti X stoljeća, kada se Mihajlo Višević uspješno borio protiv Bizanta.

Ploča je prvotno morala biti deblja, jer s donje strane nedostaje najmanje šesti dio visine krugova, u kojima se nalaze križevi. Lako da je i ispod vodoravne pletenice bilo nešto napisano, ali u tri zbijena reda izdjelana riječ ROMANO[S] govori, da je klesar s prvom crtom htio zaokružiti misao ili barem završiti stih.

³⁰⁾ O ukrasu natpisa i grafiji slova opširno raspravljaju Marko Vego (u Prilozima povijesti umjetnosti u Dalmaciji 13, str. 61—75) i Josip Lučić (u ovom svesku istih Priloga).

SUR L'INSCRIPTION DE MIHAJLO A STON

IVAN OSTOJIC

A côté de plusieurs lectures déjà publiées de l'inscription latine de Ston, dans laquelle il est question d'un certain MIHAELUS, l'auteur propose la lecture suivante:

(PRINCEPS) MIHAELVS FORTITER SVPER(AVIT)
G(R)ECO PACIFICO CV(M) OM(NINE)S ROMANO(S)

et traduit:

Le Duc Mihajlo a héroïquement triomphé
du Grec Pacifico et des Romains (ou des
soldats romains).

L'auteur pense que par une inscription en latin vulgaire on glorifie le Duc Mihajlo Višević, qui avait résidé à Ston et gouvernait le Zahumlje dans la première moitié du Xème siècle. Il lutta avec succès contre les Byzantins, et Pacificus a pu être le chef des Byzantins dont Mihajlo a triomphé. Ici GRAECI sont synonymes, car l'Empire romain d'Orient était Grec.

Certains mots de l'inscription auraient pu aussi se lire autrement (FORTITER — FORTI TER, SVPERAVIT- SUPER, GRECO- CECO, OMINES- OMNES, ROMANOS- ROMANO) mais, si MIHAELVS est le Duc Mihajlo Višević, et PACIFICO le nom d'un officier byzantin, toutes ces variantes donneront toujours obligatoirement le même contenu historique.